

Raxmanova Dilfuza Uchkunovna

(raxmanovadilfuza2@gmail.com)

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada buyuk ajdodlarimiz ta'limotida bola o'ziga munosabatini aks etgan. Barkamol avlodni tarbiyalashda o'zbek xalqining ta'lim - tarbiyaga oid fikrlari berilgan.*

Kalit so'zlar: *Barkamol avlod, tarix, odob, o'qituvchi, o'quvchi, ta'lim, tarbiya.*

Kirish (Introduction). Qadimda buyuk allomalarimiz sog'lom avlodni tarbiyalashda shaxsning har tomonlama uyg'un rivojlanishiga alohida e'tibor qaratganlar. Ana shu ma'naviy me'rosning haqli vorislari sifatida ajdodlarimiz tajribalarini, tafakkur mevalarini o'zlashtirib, hayotning barcha sohalarida o'z o'rnida qo'llashimiz maqsadga muvofiqdir.

Barkamol avlodni tarbiyalashda o'zbek xalqining ta'lim - tarbiyaga oid tarixiy tajribasini o'rganish va uni yangi zamon kishisini shakllantirish va tarbiyalashda hayotga amaliy tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ajdodlarimiz ta'limotlarida bilimni sevish va ardoqlash, olim-u fuzalolarni, ustozlarni hurmat qilish, ustoz-shogird munosabatlarida muomala madaniyati, insoniy fazilatlarini e'zozlash haqidagi ilmiy g'oyalari o'zbek xalqining og'zaki ijodi, eposining uzviyligi asosida tarkib topgan ilmiy-madaniy me'rosdir.

Tarixiy manba hisoblanmish "Avesto" hozirgi o'zbek millati, uning etnik ongi va o'ziga xosligining ildizlarini vujudga keltirgan davr (VII asrgacha) uchun qoidalar va qonunlarning to'plami hisoblangan.

Qadimiy eposlarda bola tarbiyasida, uning bilim va hunar egallashida ustozlar ijtimoiy mavqega ega shaxslar sifatida gavdalanadi. "Avesto"da yozilishicha, "Har bir kishini shunday tarbiyalash zarurki, u avvalo yaxshi o'qish va so'ngra yozishni o'rganib, eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin".

Zardushtiylik ta'limoti bo'yicha ta'lim ta'lim-tarbiya quyidagicha olib borilishi ko'rsatiladi: 1) diniy va axloqiy tarbiya; 2) jismoniy tarbiya; 3) o'qish va yozishga o'rgatish.

Shunday qilib, Avesto yuksak umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan bo'lib, u hayotda o'z o'rniga ega bo'lgan ma'naviy boy, axloqan yetuk, intellektual rivojlangan, yuqori bilimli, jismonan baquvvat, har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishga hamda ustoz-shogird munosabatini yaxshilashga yo'naltirilgan muhim tarixiy manbalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

Sharq mutafakkiri Axmad Yassaviy adab tushunchasini quyidagicha izoxlaydi: “Adab – go‘zal hulq, nafsi zohir va nafsi botinni tarbiya qilmoq. So‘fiylarning anglashlariga binoan adab 4 ga bo‘linadi:

1. Shariat adabi. Bu – payg‘ambar shariati va sunnatiga amal etmoq.
2. Tariqat adabi. Bu – tariqatga bog‘lanib, uning odob va arqonini o‘rganib, shu bo‘yicha harakat qilmoq.
3. Ma‘rifat odobi. Bu – nafsi ammorani mag‘lub qilib, ilmi ilohiyini o‘zlashtirish.
4. Haqiqat odobi. Bu – Allohdan boshqasidan yuz burib, vaxdat mayidan qonmoq” .

Abu Nasr Forobiy (873-950) insonning ma‘naviy hayotida, asosan, uning ikki tomoniga: aqli-ongliligiga va axloqi – xulq -atvoriga e‘tibor beradi. Shuning uchun, ta‘lim-tarbiya uning fikricha, insonni aqliy tomondan ham, axloqiy tomondan ham yetuk, mukammal kishi qilib yetishtirishga qaratilmog‘i lozim. Demak, ta‘lim-tarbiyaning birdan-bir vazifasi – jamiyat talablariga to‘la-to‘kis javob bera oladigan va uni bir butunlikda, tinchlikda, farovonlikda saqlab turish uchun xizmat qiladigan ideal inson tayyorlashdir.

Insonni har tomonlama mukammal qilib tarbiyalash, unda ijobiy xislatlarni shakllantirish shu yuqorida ko‘rsatilgan yo‘llar yordamida salbiy xislatlarning ta‘siriga qarshi kurash natijasida amalga oshiriladi. Chunki, tashqi muhit ta‘sirida inson ma‘naviy yetuklikka tomon ham borishi mumkin, tushkunlikka ham uchrashi, jamoa talablaridan uzoq turgan salbiy shaxs ham bo‘lib yetishishi mumkin.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) o‘z ilmiy-falsafiy ta‘limotlarida tarbiya masalasiga alohida e‘tibor berib, tarbiyada atrof-muhit va jamoaning ta‘siri kuchliligini, bolalarni o‘qitish va tarbiyalash jarayonini to‘g‘ri tashkil qilishning muhimligini e‘tirof etadi. U ta‘limning eng zarur tarkibiy qismlari deb quyidagilarni ifodalagan: 1) aqliy tarbiya; 2) axloqiy tarbiya; 3) estetik tarbiya; 4) jismoniy tarbiya va mehnat tarbiyasi; 5) do‘stlik tarbiyasi va baynalminal tarbiya.

Beruniyning fikricha, yoshlarni o‘qitish uchun o‘qituvchi tanlash birinchi va asosiy ish deb hisoblanib, bolalarni yoshligidanoq, aniqrog‘i 5-6 yoshdan o‘qitish lozim. Buning uchun o‘qituvchining xushmuomala, rostgo‘y, o‘z fanini yaxshi biladigan, pokiza, toza va ozoda, yurish va turishda namuna bo‘lishini talab etib, “agar tarbiyachi o‘rnak bo‘lmasa, aytgan gapiga o‘zi rioya qilmasa, uning bergan tarbiyasi samarasizdir”, deb uqtiradi .

Xullas, alloma o‘quv-tarbiya ishlarini tashkil etish, buning uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, o‘quv-tarbiya jarayonini tarbiyalanuvchilarning jismoniy va ruhiy imkoniyat darajalarini hisobga olgan holda amalga oshirish me‘yorlari haqida o‘z ilmiy xulosalarini bayon qiladi.

Abu Ali ibn Sino (980-1037) ning arab qomusiy asari “Tib qonunlari”da insonning tarbiyasi, bu tarbiyaning turli shakllari, vazifalari va maqsadlarini yoritib, inson yosh

jihatidan o‘sib borishi bilan unga ta‘lim-tarbiya berish vazifasi ham o‘zgarib borishini ta‘kidlaydi.

Uning fikricha, yosh bolalarni tug‘ilgandan boshlab tarbiyalash uchun avvalo axloqiy va aqliy tarbiya usullarini yaxshi egallagan, irodali, dono, g‘amxo‘r va dinga ishongan o‘qituvchi va tarbiyachi tanlash lozimligini, uning sog‘lom, tozalikni sevuvchi, sofdil va odamlarga yaxshi munosabatda bo‘la oladigan tarbiyachi bo‘lishi kerakligini uqtiradi.

Ibn Sino bolalarni bitta-bittadan o‘qitishdan ko‘ra jamoada ta‘lim-tarbiya berish, o‘qituvchi bilan o‘quvchining munosabatini o‘rnatishni taklif etadi. Uning fikricha, jamoada o‘qitilganda ularning ilmga intiluvchanligi kuchayadi, tengdoshlaridan orqada qolishga g‘ururi yo‘l qo‘ymaydi. O‘quvchilar o‘rtasida fikr almashish, do‘stlik munosabatlari tiklanib, o‘z huquq va vazifalari haqida mulohaza yuritish qoidalarini shakllantirishga harakat kuchayadi. Undan tashqari jamoa bolaning nutqi o‘sishida, fikrining charxlanishida, xotirasining mustahkamlanishida muhim o‘rin kasb etadi. Ana shunday qoidalarga asoslangan o‘quv-tarbiya jarayonigina yoshlarning aqliy va axloqiy kamolotini ta‘minlaydi.

Ibn Sinoning ta‘kidlashicha, o‘qituvchi o‘quvchilarga ta‘lim berishga kirishishdan avval, bolaning xulq-atvorini o‘rganishi va bilimlarini tekshirib ko‘rishi, uni nimaga e‘tibor berishini kuzatib, so‘ngra unga hunar yoki ilm turini tavsiya qilishi maqsadga muvofiqdir.

Alloma Abu Ali Ibn Sinoning ta‘lim-tarbiya borasida ilmiy-falsafiy ta‘limoti nafaqat Markaziy Osiyoda, xatto G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida ham ilg‘or fikrlarning rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatdi.

Yusuf Xos Hojibning (1020) “Qutadg‘u bilig”, (“Baxt-saodatga erishtiruvchi bilim” 1069 y. yozilgan) asari turkiy xalqlardagi ijtimoiy va oila tarbiyasi, maktablardagi fan tarmoqlari, o‘qitish tizimining o‘ziga xos xususiyatlari haqida ma‘lumot beruvchi manbadir.

Muallifning fikricha, farzandlarning tarbiyasi nihoyatda erta boshlanmog‘i shart, chunki, ularning noo‘rin xatti-harakatlarga berilishining oldi olinadi. Buning uchun maxsus tayyorgarlikka ega bo‘lgan ezgu niyatli va pokiza murabbiy taklif etilishi zarurligi ta‘kidlanadi.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy (1441-1501) “Mahbub-ul qulub” asarida o‘qituvchi bilan o‘quvchilar o‘rtasida bo‘ladigan o‘zaro munosabat etikasiga alohida e‘tibor qaratdi. O‘qituvchining qo‘polligi, qattiq qo‘lligi o‘quvchilar bilan bo‘lgan munosabatlaridagi xatti-harakatlarida albatta ifodalanishi, rahmsiz, ko‘ngli tosh, farosatsizligi va ta‘magirligini esa uning yuz-ko‘z ifodalaridan, nutq ifodasidan, xatti-harakatlaridan osongina uqib olish mumkinligini, buning hammasi esa, o‘qituvchining aqli kamlikka giriftor bo‘lganligini ko‘rsatib, endi yoshlarni tarbiyalash emas, ularning taqdirida bir qator jumboqlar, kamchiliklar, buzilishlar bo‘lishiga ayni sababchi bo‘lishini ko‘rsatadi. A.Navoiyning “Ular qiynash yo‘li bilan bolalar ko‘nglini

o‘zlariga rom qilmoqchi va kichkintoylarning beqaror tabiatini do‘q-po‘pisa bilan tartibga solmoqchi bo‘ladilar. Ulardagi ko‘rinib turgan qo‘pollik yosh bolalardagi kelishmagan xatti-harakatni silliqlashga yirik egovdir”- degan ibratomuz so‘zlari yuqoridagi fikrimizni tasdiq etadi.

Shu bilan birga, A. Navoiy o‘qituvchining bir qancha ijobiy sifatlarini – qat’iyligi, mehnatsevarligi, bilimdonligi, mehribonligi, xatto tashqi qiyofasi, saranjom-sarishtaligi, ozodaligi, yaxshi odatlari, chiroyli qaddi-qomati va yurish-turishi bilan hammaga namuna bo‘lishini, har bir o‘quvchiga undagi o‘ziga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda yondashish lozimligini ko‘rsatib o‘tadi hamda tarbiya ishi juda mashaqqatli, murakkab ish ekanligini alohida e‘tirof etadi. “Lekin insof bilan aytganda, har qanday irodali odamni ham birgina bola tarbiyasi charchatadi. Maktab domlasi esa, bir to‘da bolaga ilm-adab o‘rgatadi... Lekin shunisi ham borki, bolalar orasida fahmi, idroki ozlari bo‘ladi. Shu jihatdan olganda, bolalarda uning haqi ko‘p”. Bu fikrlardan tarbiyachining ishi naqadar mashaqqatli ekanligini bilib olish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Rus pedagogi G.K.Mitrofanov so‘fiylik davriga xos tarbiyalash va o‘qitishdagi ayrim insonparvarlik an‘analarini yoritgan. Bunday an‘analar o‘qituvchining so‘fiylik ta‘limotida ifodalangan majburiyatlarda yaqqol ko‘rsatiladi. Ana shu majburiyatlarning eng asosiylari quyidagilardan iborat:

1. O‘qituvchi bolalarni yoqtirishi va ularga o‘zining farzandlaridek, munosabatda bo‘lishi kerak. Shuningdek, bolalarning zaif jihatlarini doimo tushunishi va ularni shu zaifligi uchun yanada avaylashi lozim.
2. O‘qituvchi o‘zining ishi uchun haq ta‘ma qilmasligi, in‘om olmasligi yoki minnatdorchilik kutmasligi kerak. U o‘quvchidan o‘qishni xohlaganligi uchun minnatdor bo‘lishi zarur.
3. O‘qituvchi hech qachon o‘quvchiga maslahat berishdan bosh tortmasligi kerak. Olg‘a siljishni o‘quvchi emas, o‘qituvchi baholaydi.
4. O‘qituvchi o‘quvchini yomon yo‘ldan qaytarishi uchun unga to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki nimalargadir shama qilib gapirishi lozim.
5. Ma‘lum fanni o‘rgatadigan o‘qituvchi o‘quvchilarning oldida boshqa fanlar haqida nojo‘ya gap aytmasligi kerak.
6. O‘qituvchi nimani o‘rgatsa, o‘zi ham shunga amal qilishi shart. U birinchi galda o‘qishning samarasini ifodalaydigan jonli misoldir va hokazo”

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

XIX-XX asrlarda yashab ijod etgan buyuk ma‘rifatparvar allomalimiz Ahmad Donish (1827-1897), Furqat (1858-1909), Abdurauf Fitrat (1886-1938), Abdulla Avloniy (1878-1934), Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889-1929), Cho‘lpon (1897-1938) va boshqalar ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchi bilan o‘quvchi munosabatlarini yo‘lga

qo'yishda millatning milliy xususiyatlari va o'ziga xosligini saqlagan holda jahon sivilizatsiyasining eng yaxshi an'analarini o'rganishga da'vat etdilar.

Ahmad Donish o'qituvchining axloqiy qiyofasiga katta e'tibor berib, uning yosh avlodni tarbiyalash maqsadida o'z bilimini oshirish va chuqurlashtirish uchun o'z ustida ko'p ishlashi zarurligini alohida e'tirof etadi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Shunday qilib, buyuk ajdodlarimizning bolalarni barkamol shaxs qilib tarbiyalash va ularda umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashni shakllantirishda o'qituvchi-o'quvchi munosabatlarining psixologik xususiyatlari to'g'risidagi ta'limotlaridan hozirgi o'quv-tarbiya jarayonida ham oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.G'oziev E.G'. O'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish. – Toshkent, 1988.
2. .Qaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: O'qituvchi, 1973.
3. Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. 3 jildlik saylanma 4. Abu Rayhon Beruniy. Tarvixlar (“Javohiroti kitobi”dan “Mineralogiya”) – Toshkent: Meros, 1991.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi nashriyoti, 1993.
5. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'kituvchi, 1992.
6. Avesto (Asqar Mahkam tarjimasi) – Toshkent: Sharq, 2001.
7. Alisher Navoiy. Mahbub ul – Qulub. – Toshkent, 1983.
8. 9. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adab. va san'at nashriyoti, 1991.